

Валерій БАШМАНІВСЬКИЙ

**ТЕМА НЕВОЛІ У ТВОРЧІЙ ДОЛІ ОВІДІЯ,
Т. ШЕВЧЕНКА ТА М. ЗЕРОВА**

У статті розкрито тему неволі у творчій долі відомих майстрів слова – Овідія, Т. Шевченка та М. Зерова.

Ключові слова: заслання, неволя, надія, доля.

Незважаючи на широкий спектр публікацій, присвячених творчості Овідія, Т. Шевченка та М. Зерова (В. Брюховецький, Є. Гуцало, І Ільєнко, М. Ільницький, С. Кирилюк, Ю. Кузьма, Р. Корогодський, Т. Максим'юк, М. Москаленко, Є. Сверстюк, М. Сулима, А. Содомора, А. Шудря, М. Шах-Майстренко, В. Яцюк), період життя митців на засланні досі вивчений не повністю. Маємо потребу з'ясувати психологічний і фізичний стан поетів, для яких несподівана кара пророкувала психологічну катастрофу. Так, у Овідія читаємо: «Мої жалі рознесуться по всьому світу від сходу до заходу <...> Мене почують крізь товщину землі і морські глибини. Відгомін мого стогону прозвучить у віках».

Т. Шевченко в поезії «А. О. Козачковському» писав:

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле-козаче!
Як конаю я в неволі,
Як я нуджу світом.
Слухай, брате, та научай
Своїх малих діток,
Научай їх, що б не вчились
Змалку віршовати.
Коли ж яке поквапиться,
То нищечком, брате,
Нехай собі у куточку
І віршує й плаче
Тихесенько, щоб бог не чув,
Щоб і ти не бачив.
Щоб не довелося, брате,

І йому каратись,
Як я тепер у неволі
Караюся, брате.²

Літературознавство

¹ Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура / М. Шах-Майстренко. – К. : Фахівець, 1999. – С. 233

² Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1986. – С. 311.

Трагічність відкиненої від мистецького життя душі простежуємо в листах М. Зерова: «Этап переносу с трудом – с удовольствием остался бы в Киеве в привычных условиях. Много волокиты, канцелярщины, пустяковых формальностей. Конвойные команды – до сих пор их видел две – как правило, довольно воспитаны, конвоируемые держат себя хуже несравненно. Ругаются кругом и усердно».³

Трагічна доля стародавнього мислителя знаходила відгук у творчій спадщині літераторів усіх часів. Особливо багато спільного, на нашу думку, з долею Овідія можемо побачити в біографіях Т. Шевченка та М. Зерова. Як і Овідія, цих митців було несправедливо звинувачено та засуджено, як і в давньоримського поета, в долі Т. Шевченка та М. Зерова пролягла могутня межа між двома барвами життя: світлими – до заслання, сумними – період вигнання.

Доля талановитого поета античності завжди цікавила письменників. У мистецьких дискурсах М. Зерова періоду до заслання на особливу увагу заслуговують поезії «Овідій» і «Безсмертя», в яких автору вдалося проникнути в суть психологічних переживань ліричного героя. Так, на думку В. Брюховецького, М. Зеров «віднаходить українські поетичні еквіваленти образної стихії римського поета. Він майстерно зберігає ритміку оригіналу, але дактилічний гекзаметр або елегійний дистих (поєднання гекзаметра і пентаметра) лине в його інтерпретації вільно й легко, немов питомий українському віршуванню розмір».⁴ У творі «Овідій» бачимо трагедію людини, яка на схилі віку змушена була залишити сім'ю, дім, друзів. М. Зеров зумів виразно змалювати світ, у який потрапляє його ліричний герой:

...Цілий рік негода, та зима,
Та моря тужний рев, та варвари довкола...
Убогий, дикий край! Весною бруд і холод,
Улітку чорний степ: ні затишних гаїв,
Ні виноградників, ні золочених нив.
А там морози знов і небо в сивій ризі.⁵

Використовуючи епітети «убогий», «дикий», «чорний» і метафору «моря тужний рев», М. Зеров тенденційно загострює увагу реципієнта на психологічному стані ліричного героя. А

³ Зеров М. Українське письменство / М. Зеров. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 1119.

⁴ Брюховецький В. Микола Зеров. Літературно-критичний нарис / В. Брюховецький. – К. : Рад. письменник, 1990. – С. 203.

⁵ Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1: Поезії. Переклади / М. Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – С. 81.

констатація відсутності звичних європейській землі «затишних гаїв», «золочених нив», «виноградників» посилює драматичні переживання Овідія. Завдяки алітерації звуків [р], [в], М. Зеров посилює виразність художньої картини.

Атмосфера, зображена в наведених рядках, налаштовує реципієнта на сприйняття трагічних подій у біографії Овідія, вона покликана сприяти глибшому розумінню психологічного стану ліричного героя, доповнити й увиразнити переживання митця, силоміць вирваного із свого світу:

Братерство давніх днів, розкішне любе гроно!
Озвися ти хоч раз до вигнанця Назона,
Старого, кволого, забутого всіма.⁶

Образ відірваної від рідної землі людини домінує в текстах майстрів слова. «Невольничача» творчість Т. Шевченка та М. Зерова сягає корінням до «Сумних елегій» і «Послання із Понту» Овідія. Саме в цей період у згаданих авторів із особливим загостренням оживає самотність як своєрідний символ утрачених надій і сподівань. Так, Т. Шевченко в поезії «Н. Костомарову» пише:

І я згадав своє село.
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати!⁷

М. Зеров у листі до дружини пише: «У меня тоже бывает иногда настроение одиночества. Чаще всего, когда вздремну после обеда и затем просыпаюсь, не сразу приходя в себя и не соображая, где я нахожусь»; «состояние духа и рабочее настроение тебе легче всего уразуметь по аналогии с барышевским нашим пребыванием. Только то разве, что там мы были вдвоем, а здесь я в единственном числе».⁸

Розглядаючи риси творчої манери Овідія та Т. Шевченка, важко не погодитися з думкою М. Шах-Майстренко щодо запозичень Т. Шевченком деяких образних фрагментів із творчої спадщини Овідія. Так, наприклад, образ дум-діток у Т. Шевченка перегукується, на думку дослідниці, з образом книги, яку автор відсилав в Рим, супроводжуючи словами «сироти» та «діти». Це і небажання писати: «Це, що ви читаете, – скаржитесь Овідій у листі до друга, – якщо ти мені віриш, Максиме, я писав неохоче, змушуючи себе... Що не роби, не йде муза до грубих гетів».⁹ Т. Шевченко:

⁶ Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1... – С. 81.

⁷ Шевченко Т. Кобзар... – С. 282.

⁸ Зеров М. Українське письменство... – С. 1159.

⁹ Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура... – С. 236.

Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.¹⁰

Не виключено, що ці слова репрезентують певну мить у житті авторів, коли ті намагалися досягнути величину нещастя, що ставало частиною їх життя. Подібний психологічний стан спостерігаємо й у ліричного героя М. Зерова.

У листі до З. Єфимової поет писав: «Прошу верить, что не ответил я Вам только потому, что устал и ко всему как-то равнодушен. Только с неделю тому назад проснулась моя совесть и я стал отвечать понемногу на запущенные письма».¹¹

Частина творів лишається в уяві автора. Поступово мотив болісного передчуття трагедії переходить до рівня соціальної безнадії та приреченості, що відбито в сонетах «Finale» та «Тут теплий Олексій іще іскриться зрана».

Трагізмом переповнена авторська душа в останньому терцеті сонета «Finale»:

Стою німий і жити вже безсилий:
Вся думка – з білим і смутним горбом
Немилосердно ранньої могили.¹²

Часто рядки цього твору трактуються «як поетична реакція на розгром української інтелігенції в першій половині 30-х років. І справді, настільки збіглося й злилося в ньому інтимне, що цей сонет цілком піддається подібній інтерпретації».¹³ Так вважає В. Брюховецький. Загалом погоджуючись із цією думкою, хочемо наголосити на сімейній трагедії – 1 листопада 1934 року від скарлатини раптово помер десятилітній єдиний син Костик. Чи не ця біда зіграла вирішальну роль у порушенні психологічної рівноваги поета? Утративши дитину, М. Зеров утратив, можливо, навіть віру в життя. Недаремно в сонеті «Finale» з'явилися рядки:

Осінній день, тепло і сонце ясне
Побачили мене сухим стеблом.¹⁴

«Сухим стеблом» у житті, спустошеному вітрами долі, вважає себе поет. Такими є рядки сонета, написаного 20.11.1934 р. Продовження трагічного настрою, репрезентованого в сонеті, зустрічаємо в листі до М. Чернявського (7 березня 1935 р.): «Не писав я Вам так довго тому, що просто не міг за перо взятись од болю і туги... Про дружину можу розповісти Вам тільки те, що вона одужала цілком <...> Ждемо весни, щоб опорядити могилу <...>

¹⁰ Там само. – С. 237.

¹¹ Зеров М. Українське письменство... – С. 1082.

¹² Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1... – С. 69.

¹³ Брюховецький В. Микола Зеров... – С. 177.

¹⁴ Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1... – С. 69.

самі ще не знаємо, що робитимем далі. Тяжко лишитись у такому віці без надії на приїду ще <...> Дасть Бог, одійду якомсь – тоді напишу докладніше».¹⁵

Поезія «Тут теплий Олексій ще іскриться зрана» наповнена такими ж мотивами трагічного стану авторської душі. Проте ми знаємо, що сила волі змушувала М. Зерова виходити із стану духовного спустошення. Цим пояснюється й поїздка до Москви з метою пошуку роботи, а також бажання уникнути переслідування в Україні.

Епіграфом до сонета взято слова з твору Т. Шевченка:

А може, ще добро побачу?
А може, лихо переплачу?¹⁶

Як бачимо, ці рядки досить точно екстраполюють думки й переживання М. Зерова. Слабким оптимістичним світлом ще жевріє душа поета, і слово «може» на це вказує. Варто наголосити й на тому, що митець не був упевнений у силі власного оптимізму. Він бажає вийти з трагічного стану, проте колишньої впевненості у своїх силах уже немає. Автор ніби чекає допомоги від оточення. У його рядках відсутнє бажання власноруч змінити свій психологічний стан, натомість маємо чекання змін на краще:

Чи скоро ж у мені, о теплий Олексію,
Минуться туга, біль, розтане темний лід?
Чи скоро пролісок прокинеться для мене
І, рястом криючи утрати глибший слід,
Заграє, зацвіте надії тло зелене?¹⁷

Уважно вивчаючи творчість Овідія, Т. Шевченка та М. Зерова періоду заслання, важко не помітити загострення патріотичних почуттів у творах трьох авторів. Це простежується по-різному. Овідій пише: «Згадую Рим, до місць мене тягне знайомих і до всього, що, на жаль, залишилося в Римі».¹⁸

Т. Шевченко із захопленням говорить про рідний край, репрезентуючи мальовничі пейзажі:

... Одинокому мені!
Здається – кращого немає
Нічого в бога, як Дніпро
Та наша славная країна...¹⁹

Не залишає без уваги київські краєвиди і М. Зеров, який ще перед арештом у листі до Зінаїди Єфимової пише: «Види на город

¹⁵ Зеров М. Українське письменство... – С. 1105.

¹⁶ Зеров М. Твори: У 2 т. – Т. 1... – С. 69.

¹⁷ Там само. – С. 70.

¹⁸ Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура... – С. 242.

¹⁹ Шевченко Т. Кобзар... – С. 355.

удивительны, облесенные Холмы поднимаются как четыре волны, а внизу – Китаев – белые стены, барочный собор и золотые купола; а затем – Днепр».²⁰

Стає зрозумілим, наскільки болісним був контраст між минулим життям авторів і світом, у який вони потрапили. Це несприйняття простежуємо в Овідія: «Не переношу клімату, не можу звикнути до води, не знаю, чому саме земля мені не мила!»²¹

Т. Шевченко зафіксував свої перші враження про місце майбутньої служби: «Это обширная площадь, окруженная с трех сторон каналом аршина в три шириною да валом с соразмерною вышиною, а с четвертой стороны – Уралом. Вот вам и крепость. Недаром ее киргизы называют Яман-кала (місто-погань). Помоему, это самое приличное ей название».²² Подібний стан авторської душі спостерігаємо в листі М. Зерова до дружини: «Ленинград надоел смертельно. Сегодня как-то особенно скучно. Серая погода»; «Не сердись, милая, на мои просьбы. Зима здесь у меня первая, опыта у меня нет. Немудрено, что перспектива пяти глухих, беспосльочных месяцев кажется мне слишком неприязненной».²³

У баченні навколишнього світу, де має пройти заслання у всіх авторів, домінують сумні, темні барви. Поети скаржаться і на фізичні недуги, що переслідують їх у чужих краях. Так, Овідій, розповідаючи про свої хвороби, пише: «Тут кругом одні вороги, тут противні людині і повітря, і вода, і земля; тут нема для хворого ні будинку, ні їжі, ні лікаря».²⁴ Скаржиться Овідій і на негоди, і на безсоння.

Подібний стан спостерігаємо й у Т. Шевченка, який неодноразово показує його як у листах до друзів, так і в поетичних текстах. Поет хворів ревматизмом і цингою, ще в нього боліли зуби й очі. Так, у листі до Л. Дубельта Т. Шевченко скаржиться на поганий стан здоров'я. Б. Залеський написав у листі до А. Венгжиновського про Т. Шевченка: «Десять днів тому художник завітав до мене – увесь скривавлений, бо його рознесли коні в Губерлінських горах і мало не вбили. Пробувши тут кілька годин, він вирушив до Новопетровського».²⁵

М. Зеров, опинившись на чужині, також часто нарікає на здоров'я. У листі до дружини він пише: «Сердце у меня в общем удовлетворительно. Отеки по временам бывают, но легкие и не

²⁰ Зеров М. Українське письменство... – С. 1077.

²¹ Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура... – С. 245.

²² Неділько Г. Тарас Шевченко: Життя і творчість: Книга для вчителя / Г. Неділько. – К., 1988. – С. 159.

²³ Зеров М. Українське письменство... – С. 1141.

²⁴ Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура... – С. 246.

²⁵ Неділько Г. Тарас Шевченко... – С. 166.

упорные. Фурункулез держится, но проходит безболезненно».²⁶

Перебуваючи в такому фізичному та психологічному стані, поети шукають виходу. Своєрідним дарунком долі для них стають культурні традиції народів, серед яких вони опинилися (особливо Овідій, який вивчив гетьську мову, полюбив жителів міста Томи, які в знак поваги до поета звільнили його від податків та увінчали вінком). Для Т. Шевченка та М. Зерова порятунком стають книги. Т. Шевченко, наголошує Г. Неділько, «у листах до друзів і знайомих постійно звертається з проханням прислати йому книжки. Так, В. Репніну просить надіслати твори М. Гоголя і „Чтение московского археологического общества”, які видав О. Бодяньський; А. Лизогуба просить надіслати твори Шекспіра або „Одіссею” в перекладі В. Жуковського; М. Лазаревського – знову ж таки надіслати „Одіссею” і твори М. Лермонтова».²⁷ І друзі допомагають поету, надсилаючи йому книжки й усе необхідне для малювання. Подібні прохання про книги, газети, журнали простежуємо й у листуванні М. Зерова та його дружини: «Если будешь писать, напиши мне о книгах, что у тебя остались. Мне понадобятся к осени, возможно Овидий (полный) и Гораций».²⁸

Усе вказує на силу волі поетів, які відмовлялися миритися з умовами заслання. Т. Шевченко в листі до В. Репніної від 25 – 29 лютого 1848 року повідомив, що з часу прибуття в Орську фортецю почав писати щоденник, але «сегодня развернул тетрадь и думал сообщить вам хоть одну страницу – и что же! так однообразно-грустно, что я сам испугался – и зжег мой дневник на догорающей свече. Я дурно сделал, мне после жаль было моего дневника, как матери своего дитяти, хотя и уroda».²⁹ На відміну від Овідія та Т. Шевченка, М. Зеров із самого початку готував себе до нелегкої долі людини на засланні. Так, у листі до дружини від 12.05.1936 р. поет пише: «На полгода мне хватит „Энеиды”, затем буду приводить в порядок римских поэтов... Кончатся поэты, засяду за перевод Шекспира, докончу „Балладину” Словацкого – сяду за немецкий язык... за „Ифигению” Гете».³⁰

М. Зеров не тільки планує, він намагається пояснити причину подібної позиції: «Для чего буду все это делать, право, не знаю. Вероятно, просто для того, чтобы не утратить сознания связи с прошлыми интересами, с прошлыми занятиями, сознания единства личности».³¹ У листі М. Зерова чітко відстежується мотив надії, що спонукала автора до боротьби за право лишатися особистістю.

²⁶ Зеров М. Українське письменство... – С. 1129.

²⁷ Неділько Г. Тарас Шевченко... – С. 160.

²⁸ Зеров М. Українське письменство... – С. 1118.

²⁹ Неділько Г. Тарас Шевченко... – С. 161.

³⁰ Зеров М. Українське письменство... – С. 1122.

³¹ Там само. – С. 1122.

Надія живе й у творчості Овідія та Т. Шевченка.

Три долі поетів були розділені часовими вимірами, але, незважаючи на всі негаразди, бажання повернутися на рідну землю жило в їхніх душах, знайшовши відображення в художніх текстах.

Валерий Баимановский

Тема неволи в творческой судьбе

Овидия, Т. Шевченко и Н. Зерова.

В статье раскрыто тему неволи в творческой судьбе известных мастеров слова – Овидия, Т. Шевченко и Н. Зерова.

Ключевые слова: *ссылка, неволя, надежда, судьба.*

Valeriy Bashmanivskyu

Theme of captivity in creative destiny of

Ovid, T. Shevchenko and M. Zerov

The article deals with the theme of captivity in creative destiny of famed word artists – Ovid, T. Shevchenko, M. Zerov

Key words: *exile, captivity, hope, destiny.*